

ผู้เผยแผ่ศาสนาคริสต์ที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

เซนต์ปอล

เป็นชาวโรมัน สัญชาติยิว เกิดในครอบครัวที่มั่งคั่ง ได้รับการศึกษาอย่างดี ได้ศึกษาลัทธิศาสนายิว และการค้า เซนต์ ปอล ศึกษาและเลื่อมใสในคัมภีร์ไบเบิลตอนต้น ไม่พอใจในคำสอนของศาสนาคริสต์ เซนต์ ปอล ได้เห็นภาพพระเยซู พระเยซูได้ตบว่า ว่าคิดร้ายต่อพระองค์ทำไม นักเขียนชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งชื่อ เรอเน็ง (Renan) ได้วิจารณ์เรื่องนี้ว่า เซนต์ ปอล อาจพิจารณาถึงเหตุผล และกลับใจมานับถือศาสนาคริสต์ ที่ปรากฏเป็นภาพพระเยซูอาจเป็นเพราะ มีความคิดหมกหมุ่นมากเกินไป และเมื่อ เซนต์ ปอล ไปถึงเมืองตามากัส เซนต์ ปอล ได้ช่วยประกาศศาสนาให้พระเยซู เซนต์ ปอล เป็นหัวหน้านักปรัชญาทางคริสต์ศาสนาที่สำคัญอย่างยิ่งผู้หนึ่ง ได้เดินทางไปประกาศคำสอนตลอดปาเลสไตน์ เอเชียไมเนอร์ กรีก โรม

ทัศนะสำคัญของเซนต์ ปอล คือ การปลุกฝังความจงรักภักดีนั้น มีความมุ่งหมายเพื่อความหลุดพ้น เชื่อว่าพระเยซูได้หลุดพ้นแล้วเพราะ ได้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักเกณฑ์อย่างสมบูรณ์ เซนต์ ปอล ก็เช่นเดียวกับพระเยซู คือ สอนเน้นหนักถึงการปฏิบัติทางจิตมากกว่าการศึกษา คำสอนของศาสนา เซนต์ ปอล เป็นตัวจักรสำคัญของศาสนาคริสต์ ได้สอนหลักจริยศาสตร์ไว้มาก และมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะทำให้ เซนต์ ปอล ปรากฏเด่นขึ้นมา

เซนต์ ออกัสติน

เซนต์ ออกัสติน มีความเชื่อถือลัทธิปรัชญาผสมศาสนาและปรัชญาเพลโตยุคใหม่ ได้ตั้งโรงเรียนส่วนตัวขึ้นที่กรุงโรม เมื่อเดินทางไปยังเมืองมิลาน ได้พบแอมบรอสกำลังเผยแผ่ศาสนาคริสต์อยู่ เซนต์ ออกัสติน จึงได้หันมารับถือศาสนาคริสต์ เซนต์ ออกัสตินเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในยุคกลาง ได้อธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์ไว้มาก และเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง เซนต์ ออกัสติน มีทัศนะขัดแย้งกับสถาบันทั้งหลาย และแสดงทฤษฎีไว้ว่า "ระดับภาวะที่อาจเป็นไปได้ เป็นทุกอย่างในความรู้ที่เรามี" และได้กำหนดไว้ว่า "ระดับภาวะที่อาจเป็นไปได้นั้นสามารถจะวัดได้ต่อเมื่อมีมาตรฐานสำหรับวัด" เซนต์ ออกัสตินได้สอบสวนพื้นฐานจิตของตนเอง แสวงหาพื้นฐานที่มีลักษณะแน่นอน และได้กล่าวไว้เป็นหลักสำคัญทางจิตว่า "สิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอนที่สุด คือ การที่พื้นฐานจิตของตนเองยังไม่แน่นอน" เซนต์ ออกัสตินยังได้แสดงทัศนะในการรับรู้ไว้ว่า จิตใจของมนุษย์รับความรู้ 2 วิธี คือ

1. ได้รับความรู้ โดยวิธีสืบสวนจากอารมณ์ทางผัสสะ หรือการเรียนรู้จากประสบการณ์ การค้นคว้าหาเหตุผลในสิ่งทั้งหลาย การเจาะเข้าถึงปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย เป็นการได้รับความรู้มาจากภายนอก หรือสืบเนื่องมาจากภายนอก

2. ได้รับความรู้ โดยวิธีพิจารณาภายในด้วยปัญญา ศึกษากระบวนการภายในของตนเอง เป็นความรู้ที่เกิดจากภายในโดยตรง โดยการเรียนรู้ภายในตนเอง เมื่อเจาะลึกเข้าไปในตนเองมากเพียงใด ก็ปรากฏความรู้ละเอียดมากขึ้นเท่านั้น แทนที่จะใช้วิธีมุ่งตรงออกไปภายนอก แต่กลับใช้วิธีมุ่งตรงเข้าภายในตนเอง

ทัศนะหลาย ๆ ด้านของ เซนต์ ออกัสติน เป็นพื้นฐานทางเหตุผล สันตปาปาได้นำออกประกาศให้เห็นว่าเป็นทัศนะที่มีความสำคัญอันยิ่งใหญ่ไพศาล เป็นทัศนะที่สร้างความมั่นคงให้แก่ศาสนาคริสต์เป็นอย่างดี เซนต์ ออกัสตินเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดในยุคกลาง ได้อธิบายคำสอนในศาสนาคริสต์ไว้มาก ซึ่งยังเป็นที่ยอมรับกันอยู่ทั่วไปในปัจจุบันนี้

มาร์ติน ลูเธอร์ ชีวิตของลูเธอร์ในสมัยที่เขายังเป็นเด็กนั้นยากแค้นมาก ลูเธอร์ศึกษาเบื้องต้นในวัด และได้ศึกษาในมหาวิทยาลัยไอเซนัค โดยศึกษาวิชากฎหมาย แต่แทนที่ลูเธอร์จะเป็นนักกฎหมาย เขากลับเปลี่ยนอนาคตมาเป็นนักบวช ในปี พ.ศ. 2053 เมื่อลูเธอร์มีอายุได้ 27 ปี ได้เดินทางไปกรุงโรม และได้เข้าเฝ้าสังฆราชที่กรุงโรม ได้เห็นความฟุ่มเฟือยในชีวิตพระสังฆราชและนักบวชทั้งหลายในกรุงโรม การคัดค้านของลูเธอร์มีผู้เห็นด้วยเป็นอย่างมาก เขาได้เชิญผู้รู้ นักปราชญ์ มาช่วยกันวินิจฉัยบัญญัติใหม่ของพระสังฆราช เกี่ยวกับวิธีการใช้เงินล้างบาป ที่ประชุมมีมติว่าการล้างบาปจะทำได้วิธีเดียว คือด้วยการรู้สึกตัวสารภาพผิด และพยายามสำรวมระวังในกาลต่อไป

ลัทธินิกายคาธอลิกถูกโค่นล้มลงในประเทศเยอรมันนี้ นิกายใหม่ คือ นิกายของลูเธอร์ได้เกิดขึ้นถือหลักปฏิบัติตามคัมภีร์ไบเบิล พระนิกายใหม่แต่งงานได้ เพราะถือว่าพระเยซูไม่ได้ทรงบัญญัติเรื่องพรหมจรรย์ สมณเพศ หมายถึงการทำหน้าที่เกี่ยวกับศาสนาบำรุงรักษาศาสนา ช่วยเหลือคนยากจน ช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บตามแบบที่พระเยซูทรงปฏิบัติ

สรุป

ในขณะที่โรงเรียนฝึกหัดแบบจักรวรรดินิยมและแบบชุมชนที่ออกัสติน แอมบรอส ไบร์ทิลุส และคาสตีโอโดรัส เคยศึกษาแล้วเรียนอยู่เริ่มเสื่อมลง ก็เกิดโรงเรียนแบบอื่น ๆ (โรงเรียนวัด)

และนักการศึกษาอื่น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้แบบใหม่ขึ้น มรดกตกทอดของกรีกและโรมัน ถูก ศาสนาคริสต์เข้าครอบคลุม แต่ก็มีพื้นฐานใหม่ในหลักของศาสนาคริสต์เอง ซึ่งเปลี่ยนมาจากการ ตีความเรื่องราวของมนุษย์ ในช่วงของการเล็งเห็นสังฆกรรม หลักของกฎเกณฑ์นี้ก็คือการจุด ที่พระเจ้าได้เป็นผู้กำหนดขึ้น จุดหมายของการศึกษาแบบใหม่นี้ก็คือ หน้าที่หลักเกณฑ์ของ ศาสนาคริสต์ คือเข้าใจบัญญัติของพระเจ้า การสร้างบุคลิกลักษณะและความจงรักภักดีต่อศาสนจักร การสอนอีกแบบหนึ่งก็คือ การสอนแบบตามแนวความคิดแห่งพระเจ้า คือ พระเจ้าทรงสอดส่องดู แลพฤติกรรมของมนุษย์อยู่ตลอดเวลา คำสอนนี้แตกต่างจากหลักของเพลโตและอริสโตเติล ซึ่ง กล่าวว่าพระเจ้าคือสิ่งสูงสุด แต่ทรงอยู่ไกลมาก ความคิดของศาสนาคริสต์ในเรื่องพระเจ้า เกี่ยวข้องกันอย่างมากกับเสรีภาพของมนุษย์

ท้ายที่สุดศาสนาคริสต์สอนสาวกให้รู้จักกับบาปบุญ คำสอนของศาสนาคริสต์สนอง ความพอใจของมนุษย์ในแง่ที่ว่า มีทั้งคำสอนเกี่ยวกับเสรีภาพของมนุษย์ และ โชคชะตาของมนุษย์ การตัดสินใจยอมรับสิทธิของพวกเดียดีย์ และการมีชีวิตใหม่ และการเข้าใจตัวเองของมนุษย์ คือ แนวการสอนของศตวรรษแรก ๆ ของคริสตกาล ปรัชญาชีวิตใหม่ เริ่มแสดงให้เห็นประจักษ์ใน โรงเรียนคริสต์ นักประพันธ์หลายคนแต่งเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา มีการสร้าง โบสถ์วิหารให้ สูงใหญ่ วิจิตรพิสดาร เพื่อแสดงถึงศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า ดังนั้นศาสนาคริสต์จึงมีอิทธิพลต่อ อารยธรรมและการศึกษาเป็นอย่างมาก

การศึกษาสมัยกลาง

เนื่องจากปรัชญาชีวิตคนในสมัยกลางที่มีความเชื่อว่าชีวิตถูกพระเจ้าลิขิตไว้แล้ว คนที่ มีความทุกข์หรือยากจนจะเข้าถึงพระเจ้าได้รวดเร็วกว่าคนมั่งมี ทำให้คนจนส่วนใหญ่ยอมรับ สภาพพอมีพอกิน คนส่วนใหญ่อ่านหนังสือไม่ออก แต่คำสาบานเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามสำหรับ คนสมัยกลาง การพิจารณาคดีอาชญากรรมเป็นสำคัญ พระเป็นผู้วางนโยบายเศรษฐกิจใน สังคมสมัยกลาง พระเป็นผู้สอนศีลธรรมให้ประชาชนได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ แทนโรงเรียนซึ่ง ไม่มี ในสมัยกลาง วัดเป็นผู้ทำให้ประชาชนเกิดความมั่นใจในความเสมอภาค อันเป็นฐานะของประ ชาธิปไตยในปัจจุบัน โดยสอนว่าคนทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกันหมดในสายตาของพระเจ้า ทั้งยัง สอนให้คนเตรียมตัวเพื่อชีวิตอันเป็นสุขในโลกหน้า

การศึกษาในสมัยนั้น เน้นหนักด้านศาสนาและจริยธรรม ในสมัยศตวรรษที่ 6 โรงเรียนประเภท municipal schools ที่สอนวรรณคดี ไวยากรณ์ และวาทศิลป์เริ่มสลายตัวไป มีการก่อตั้งโรงเรียนประเภท Song Schools ขึ้นสอนให้เด็กร้องเพลงเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา และได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนประเภท Elementary Instruction ประเทศอิตาลีพระเจ้า Theodoric ทรงให้ความสนใจในด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนประเภท Public Schools เปิดโอกาสให้เด็กได้รับการศึกษา

ศตวรรษที่ 8 ในประเทศอังกฤษ ให้การสนับสนุนโรงเรียนประเภท Cathedral Schools มีอาจารย์ที่มีชื่อเสียงคือ Alcuin มีความรู้ด้านการศึกษาของพวก Roman, Gallican, Irish และ Canterbury เป็นอย่างดี Alcuin ได้รับเชิญให้ไปช่วยปรับปรุง Palace School ในฝรั่งเศส

ในศตวรรษที่ 9 ยุโรปตะวันตกมีการจัดตั้งโรงเรียนหลายประเภท ดังนี้
ประถมศึกษา มี Song Schools, Parish Schools และ Chantry Schools
มัธยมศึกษา มี Grammar Schools, Monastic Schools
และได้มีการขยายการศึกษาให้สูงขึ้นจนถึงระดับมหาวิทยาลัยในศตวรรษที่ 11 และ 12
การศึกษาในศตวรรษที่ 11, 12 และ 13 ในศตวรรษที่ 11 มีการศึกษาแบบ Chivalry เป็นการอบรมให้มีความกล้าหาญและรักเกียรติ การศึกษาประเภทนี้ จัดเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น

ขั้นตอนการศึกษา (สำหรับเด็กชาย)

1. ระหว่างอายุ 7 ปี - 14 ปี เด็กชายจะถูกส่งตัวเข้าไปเป็นมหาดเล็กรับใช้ขุนนางผู้ใหญ่ มีสตรียุวกคอยดูแลอย่างใกล้ชิด ทางด้านการอบรม ขนบธรรมเนียมประเพณี กิริยามารยาท ศาสนา การออกกำลังกาย สอนหนังสือ สอนดนตรี ใช้ภาษาประจำชาติและภาษาละติน ต่อจากนั้นมีการฝึกหัดขี่ม้า ว่ายน้ำ และใช้อาวุธ
2. ระหว่างอายุ 15 ปี - 21 ปี ทำหน้าที่เป็นทหารรับใช้และประจำตัวของเจ้านาย คอยดูแลเรื่องเสื้อผ้า เครื่องใช้ พาหนะ และอาวุธ และเรียนวิชาต่าง ๆ ไปด้วย เช่น การใช้อาวุธ เช่น หอก โล่ ตรีศูล เรียนรู้ยุทธวิธีต่าง ๆ วิธึล่าสัตว์ การเขียนกลอน ขับร้อง เล่นดนตรี และเต้นรำ รวมทั้งการประกอบศาสนกิจในโบสถ์

เมื่อเรียนสำเร็จแล้ว และอายุครบ 21 ปีบริบูรณ์ จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอัศวิน โดยเจ้านายแต่งตั้งในนามของพระเจ้า มีการประกอบพิธีทางศาสนา และมอบที่ดินให้ไปตั้งตัว สำหรับเด็กหญิง จะได้รับการอบรมประเพณีทางศาสนา อบรมกิริยามารยาท การขับร้อง ดนตรี การฝีมือ การอ่าน เขียน โดยอบรมอยู่ที่บ้าน หรืออาจไปศึกษาในคอนแวนต์

ในศตวรรษที่ 11 เป็นช่วงของความเจริญ มีการสร้างบ้านเรือนเป็นปีกแผ่น สร้างสถานที่ราชการ โบสถ์ มีการรวมตัวของชุมชนกลุ่มหนึ่งที่มีอาชีพเดียวกัน ตั้งเป็นสมาคม สหพันธ์ และสันนิบาต ชนกลุ่มนี้คือชนชั้นกลาง ซึ่งได้แก่ พ่อค้า ช่างฝีมือ ได้ร่วมกันจัดตั้งโรงเรียน ฝึกปฏิบัติจนชำนาญ และมีฝีมือเป็นเยี่ยม ในสมัยนั้นมีโรงเรียนประเภทที่มีระบบการฝึกงานอย่างมีแบบแผน โดยการเลียนแบบจากผู้เชี่ยวชาญ อาศัยการรู้จักสังเกต พิจารณา และปรับปรุงแก้ไข จนเกิดความชำนาญในอาชีพและถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่นได้ โรงเรียนด้านศาสนาประเภท Monastic Schools ก็ยังมีอยู่ มีนักบวชเป็นผู้สอนพวกที่จะบวช นอกจากนั้นยังให้การศึกษา วิชาครูด้วย และมีการให้การศึกษาทั่ว ๆ ไปเช่น ด้านกฎหมาย การแพทย์ ซึ่งเป็นการศึกษาระดับอุดมศึกษา

การศึกษาระดับอุดมศึกษาในยุโรป มีการตั้งสมาคมนักศึกษา (Collegia or Guilds of Students) เริ่มจากโรงเรียนกฎหมายที่เมือง Bologna ในอิตาลี (ค.ศ. 1174) เป็นการรวมตัวของนักศึกษาต่างชาติ เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ช่วยป้องกันอิทธิพลจากเจ้าของถิ่น และจากอาจารย์ที่สอน ที่มีการปฏิบัติในทางไม่ชอบ สมาคมนี้ได้รับการรับรองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

ปลายศตวรรษที่ 12 การศึกษาในมหาวิทยาลัยบางแห่งสอนเพียงสาขาวิชาเพียงบางแห่งมี 4 สาขา เช่น ศิลปศาสตร์ (Liberal Arts) การแพทย์ กฎหมาย และเทววิทยา มีการวางแผนด้านการบริหาร การจัดหลักสูตร การรับอาจารย์ นักศึกษา และการให้ปริญญา ในศตวรรษที่ 12 มีมหาวิทยาลัยของสงฆ์เกิดขึ้น 6 แห่ง ที่เมือง Salerno, Bologna และ Reggio ในประเทศอิตาลี ที่เมือง Oxford ในอังกฤษ ที่ปารีส และ Montpellier ในฝรั่งเศส

จะเห็นได้ว่าในสมัยกลางนี้โรงเรียนทางศาสนามีความเจริญเป็นอย่างมาก พระและนักบวชมีอิทธิพลในการจัดการศึกษา ต่อมารัฐและเอกชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการด้านการศึกษา

มากขึ้น

การฟื้นฟูศิลปวิทยาการด้านต่าง ๆ ในศตวรรษที่ 11-13

นับตั้งแต่ศตวรรษที่สิบเป็นต้นมา องค์สันตะปาปาต้องขึ้นอยู่กับการเมืองที่กรุงโรม ซึ่งมีการฟอเนเฟเป็นอย่างมาก ด้วยการที่พวกพระมีการฉ้อราษฎร์บังหลวง มีผู้หญิงไว้บำเรอความสุข และมีการขายใบไถ่บาป จากความเลื่อมของวงการสันตะปาปาที่กรุงโรมนี้เอง ได้ก่อให้เกิดขบวนการที่จะปฏิรูปศาสนาให้ดีขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดคลูไนโนในฝรั่งเศส จากการปฏิรูปของพวกคลูไนโน ได้มีส่วนช่วยให้มีการศึกษาทางศาสนาให้ลึกซึ้งขึ้นอีกด้วย การกระตุ้นให้มีการเรียนและการศึกษาดำรงต่าง ๆ เพื่อจะได้ให้ทุกคนอ่านพระคัมภีร์ออก และเปิดโอกาสให้คนทุกชั้นเข้าไปเรียนได้ ตามความคิดในสมัยนี้ถือว่าวิชาทางศิลปศาสตร์มีอยู่เจ็ดวิชา มาจากคำว่า "ทรีวีเยียม" สามวิชาคือ ไวยากรณ์ นิรุกติศาสตร์ และภาษาศาสตร์ และมาจากคำว่า "ควาติวีเยียม" สี่วิชา คือ คณิตศาสตร์ เรขาคณิต โหราศาสตร์ และการดนตรี สามวิชาแรกเป็นสาขามนุษยศาสตร์ในปัจจุบัน สี่วิชาหลังอยู่ในสาขาวิทยาศาสตร์ ในประเทศฝรั่งเศสโรงเรียนที่เกิดขึ้นระหว่างศตวรรษที่ 10-13 คือโรงเรียนวัด ได้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ ความเจริญก้าวหน้าทางศาสนาที่มีขึ้นในขณะเดียวกันก็ได้มีส่วนช่วยไปครอบงำจิตใจของชาวฝรั่งเศสในสมัยกลาง และเป็นแรงดลใจสำคัญทางด้านศิลปะ วรรณคดี การศึกษา และขนบธรรมเนียมประเพณี ได้สำเร็จเป็นอย่างดี ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการที่มีขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมานั้น ปรากฏให้เห็นในรูปของการขยายตัวทางการศึกษา อันทำให้เกิดสถาบันมหาวิทยาลัยขึ้นมาเป็นครั้งแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนในกรุงปารีส พอถึงศตวรรษที่ 12 ได้กลายเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงที่สุดในยุโรป ครั้นประมาณ ค.ศ. 1208 โรงเรียนในกรุงปารีสได้รวมกันเป็นรูปสมาคมที่เรียกว่า Corporation กลายเป็น "มหาวิทยาลัยปารีส" ขึ้นมาในระยะแรกเริ่มมหาวิทยาลัยปารีสที่เกิดขึ้นมานี้ประกอบด้วยคณะเพียง 4 คณะเท่านั้น อันได้แก่คณะอักษรศาสตร์ คณะเทววิทยา คณะนิติศาสตร์ และคณะแพทยศาสตร์ และมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "ซอร์บอนน์" โดยเรียกตามชื่อผู้จัดตั้งคนหนึ่งคือ โรแบร์ต เดอ เซอร์บง ซึ่งใน ค.ศ. 1250 ได้จัดตั้งวิทยาลัยขึ้นมหาวิทยาลัยหนึ่ง สำหรับนักศึกษาวิชาเทววิทยาโดยเฉพาะ ถัดจากมหาวิทยาลัยปารีสก็เป็น มหาวิทยาลัยตูลุส มหาวิทยาลัยยมงต์เปลีเออร์ และมหาวิทยาลัยออร์เลอองส์ มหาวิทยาลัยต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งในไม่ช้าก็ได้กลายเป็นแหล่งประสิทธิ์ประสาทความรู้

และส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ ล้วนแล้วแต่มีสิทธิ์ในการปกครองตนเอง และมี
อาจารย์ผู้สอนเป็นพระที่สังกัดคณะ โดมินิแกน และคณะฟรองซิสแกน เป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าในสมัย
กลางภาษาลาตินยังคงเป็นภาษาที่ใช้ในการเรียนการสอน และในงานประพันธ์ต่าง ๆ สำหรับ
ให้พวกพระอ่านอย่างเช่น ในสมัยก่อนหน้านั้น แต่ในขณะเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตั้งแต่ปลาย
ศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา วรรณกรรมที่เขียนเป็นภาษาพื้นเมืองก็ได้เริ่มปรากฏให้พวกชาววาส
ได้อ่านกันอย่างแพร่หลายยิ่งขึ้น ตั้งแต่มีงานประพันธ์ประเภทที่เรียกว่า Chansons de geste
เช่น Chanson de Roland เป็นต้นมา เป็นบทกวีนิพนธ์ที่ยกย่องความสามารถทางการทหาร
ของวีรบุรุษต่าง ๆ ในอดีต และความจงรักภักดีที่มีต่อซุเซอแรง และพระเยซู นอกจากนี้ยังมี
งานประพันธ์ประเภทที่เรียกว่า romans courtois ปรากฏขึ้นมาในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 12
เป็นวรรณกรรมชนิดใหม่ที่ขนานนูนางนิยมอ่านกันอย่างแพร่หลาย นอกจากนั้นในศตวรรษที่ 13
ก็ยังมียานประพันธ์ประเภทประวัติศาสตร์ที่เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส บรรยายเหตุการณ์เกี่ยวกับ
สงครามครูเสด งานประพันธ์ประเภทนิทานซึ่งมีการเสียดสีสังคมรวมอยู่ด้วย และเป็นที่ยอมรับของ
ชนชั้นกลางมากเป็นพิเศษ เช่น Roman de Rednard เป็นต้น และมีบทละครที่เกี่ยวกับสิ่ง
มหัศจรรย์และลึกลับทางศาสนาประเภทที่เรียกว่า mysteres โดยใช้ชาววาสเป็นผู้แสดงตาม
ลานวัด เช่น Jeu de Saint Nicolas และ Miracle de Theopnile วรรณกรรมอีกชิ้น
หนึ่งที่มีความดีเด่น และความสำคัญมากเป็นพิเศษในประวัติวรรณคดีฝรั่งเศสได้แก่งานประพันธ์
ที่ปรากฏออกมาในตอนปลายศตวรรษที่ 13 ที่ชื่อว่า Roman de la Rose ของกวีที่ชื่อว่า
กียอม เดอ ลอร์รีส และฌอง เดอ มิง ที่กล่าวว่า วรรณกรรมชิ้นนี้มีความสำคัญมาก เพราะ
เป็นงานประพันธ์ที่มีส่วนช่วยกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวและความกระตือรือร้นที่จะเสาะแสวงหา
ความรู้และความเข้าใจจากทุกสิ่งทุกอย่างในศตวรรษต่อ ๆ มา และอาจถือได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้น
ของขบวนการไฝหาคำรู้ และการเริ่มรู้จักใช้เหตุผลวิพากษ์วิจารณ์ที่ดำเนินมาเรื่อย ๆ

การศึกษาสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ เปรียบเสมือนแสงสว่างที่ส่องเข้าไปในยุคแห่งความมืดในจิตใจ
ใจของชาวยุโรป เป็นรากฐานของอารยธรรมสมัยใหม่ที่จะตามมาภายหลังความเจริญทางจิตใจ
แต่มีผลเพียงในหมู่ชนชั้นสูง และผู้มีการศึกษาดีเท่านั้น สามัญชนส่วนใหญ่ทั่วไป ยังคงมกมายอยู่

ในความคิดแบบเดิมอย่างจับจืดจับใจ จนยากที่จะชักจูงให้หันมานิยมความคิดสมัยนี้ได้สำเร็จ ตามประวัติอารยธรรมยุโรปสมัยฟื้นฟูวิทยาการ เริ่มราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 และสิ้นสุดลงใน ราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 ประเทศอิตาลีเป็นแหล่งกำเนิด ต่อจากนั้นก็ได้เป็นแบบฉบับให้แก่ ประเทศเพื่อนบ้าน คือ ฝรั่งเศส เยอรมันนี ยุโรปภาคเหนือ และอังกฤษตามลำดับ

การฟื้นฟูศิลปะวิทยาการของอิตาลีรุ่งเรืองที่สุดประมาณปี ค.ศ. 1500 ผลงานที่แสดง ถึงความเจริญสูงสุดของขบวนการนี้ก็คือ ผลงานทดลองของลีโอนาร์โด ดา วินชี (สิ้นชีวิตในปี ค.ศ. 1519) เกี่ยวกับโลกโดยใช้ศิลปะสังเกตุการณ์อย่างละเอียดเกี่ยวกับมนุษย์และวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งผลงานการวิจัยของนิโคโคโล แมคคีเวลลี เกี่ยวกับธรรมชาติ และการใช้อำนาจทางการเมือง โดยอาศัยประสบการณ์ส่วนตัว และการศึกษาตำราของนักเรียนสมัยคลาสสิก หลังจากนั้น ต่อมาไม่นาน นิโคลัส คอปเปอร์นิคัส (สิ้นชีวิตในปี ค.ศ. 1543) แม้จะถึงแก่กรรม ณ เมือง คราเคอว์ แต่ก็ได้พลังกระตุ้นทางด้านสติปัญญาจากมหาวิทยาลัยปาตัวที่เขาได้รับการศึกษาอบรม มา และไมเคิล แอลเจโล ปีวาร์โรติ (สิ้นชีวิตในปี ค.ศ. 1564) ต่างได้เลิกพึ่งพาเหตุผล ของมนุษย์ซึ่งดูไม่แน่นอน ในผลงานของลีโอนาร์โด และแมคคี แมคคีเวลลี นั้นต้องเดือดร้อน ทุกข์ใจเพราะความสงสัยเกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่ในคุณค่าของงานศิลปะของเขาเอง ส่วน ระบบสุริยจักรวาลในวิชาดาราศาสตร์ของคอปเปอร์นิคัส ซึ่งสันนิษฐานว่าดาวพระเคราะห์นั้นมีการโคจรเป็นรูปวงกลม ไม่ใช่รูปวงรี ก็ได้แนวคิดมาจากระบบไพราโกรัสใหม่ของกรีก และมักจะขัดกับสถิติที่ได้จากการสังเกตการณ์

ผู้ฟื้นฟูวิทยาการที่สำคัญของอิตาลี คือ

นิโคลัสแห่งคูซ่า นิโคลัสเห็นว่าจำเป็นต้องปฏิรูปสถาบันศาสนาจึงได้แยกตัวออกมาจากสำนักเดิม แล้วทำการปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ถูกต้อง เริ่มต้นอยู่ในวงบุคคลจำกัด ปรากฏเป็นสถาบันรูปใหม่ คนทั่วไปยอมรับว่าถูกต้องและนิยมนับถือ นิโคลัสแสดงทัศนะไว้ว่า พระเจ้านั้น เราสามารถจะเข้าถึงได้ด้วยญาณทางจิตโดยตรงในแต่ละบุคคล ไม่ใช่จะเข้าถึงได้ด้วยสติปัญญาอย่างที่ใช่ ๆ กันอยู่ นิโคลัสแสดงทัศนะเกี่ยวกับพระเจ้าต่อไปอีกว่าปัญญาของคนเราคลุกเคล้ากับโมหะเสียแล้ว จึงมืดมัวลง ไม่สว่างพอที่จะเข้าถึงพระเจ้า เพราะพระเจ้าเป็น อุดมสิ่งจะ เป็นที่รวมของสิ่งทั้งปวง นิโคลัสแห่งคูซ่า เป็นนักดาราศาสตร์ได้แสดงทัศนะไว้ว่า โลกนี้หมุนรอบดวงอาทิตย์ และโลกอื่นก็เป็นเช่นเดียวกับโลกนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากมาย ทัศนะ

ดังกล่าวนี้ยอมรับกันว่าเป็นความจริง จนไม่รู้สึกแปลกใจเสียแล้วสำหรับคนปัจจุบันเพราะมีเครื่องมือและวิธีการพิสูจน์ให้เห็นจริง

วิทยาศาสตร์ของยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการในอิตาลีในศตวรรษที่ 15 อิตาลีเป็นศูนย์กลางของการศึกษาวิทยาศาสตร์ในยุโรป คนทั่วยุโรปเดินทางมาศึกษาในมหาวิทยาลัยอิตาลี เช่น วิชาดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ และการแพทย์ ฯลฯ

คาร์ตะโน แห่งอิตาลี นักปรัชญา นักคณิตศาสตร์ และนักฟิสิกส์ที่สำคัญของอิตาลี มีทัศนะทางธรรมชาตินิยมโดยถือว่า "สิ่งหนึ่งที่ถ่ายทอดมาจากสิ่งหนึ่ง และเกิดมาเป็นสิ่งใหม่อยู่ตลอดสาย" "สิ่งทั้งหลายมีการขยายตัวได้เป็นอนันต์ ไม่เหลือที่ว่างเปล่าไว้เลย สิ่งทั้งหลายมีวิญญานโลก เป็นผู้ผลิตและให้เคลื่อนไหว ความลงกันได้และความขัดแย้ง ความรัก ความชัง มีอยู่ทั่วไป แสงสว่างและความอบอุ่นคืออาการปรากฏของจอมวิญญาน" "กฎหมายจำกัดกวดขัน และมีความกลมกลืนกับศาสนา เพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างถูกต้องตามพระกรุณาของพระเจ้า ทัศนะต่าง ๆ ของคาร์ตะโน เป็นนักปรัชญาประยุกต์ด้วยคณิตศาสตร์และฟิสิกส์ ข้อความแสดง ทัศนะด้านต่าง ๆ ของคาร์ตะโน แม้เป็นประเด็นสั้น ๆ ก็มีเนื้อหาควรพินิจพิจารณาด้วยเหตุผล"

กาลิเลโอ (ค.ศ. 1564-1642) เกิดที่เมือง Pisa เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1564 เป็นบุคคลแรกที่ประดิษฐ์กล้องโทรทรรศน์ ได้ค้นพบดาวบริวารของดาวพฤหัสบดี 4 ดวงแหวนของดาวพระเสาร์และจุดในดวงอาทิตย์และทางช้างเผือก เขาสามารถคะเนระยะทางของดาวเนปจูนได้อย่างคร่าว ๆ ค้นพบว่าโลกมิได้เป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีผลทางความรู้สึกของคนสมัยนั้นเหมือนกัน คือรู้สึกถึงความสำคัญของคนเป็นดวงอาทิตย์ที่ปลิวคลั่งอยู่ในกลไกของจักรวาลที่หมุนเวียน ไม่มีที่สิ้นสุดเท่านั้นเอง กาลิเลโอมีชื่อเสียงที่สุดในฐานะนักฟิสิกส์ตั้งที่เรารู้จักกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแรงแห่งความถ่วงจำเพาะ

การฟื้นฟูทางสรีรวิทยาและการแพทย์ของยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการนี้ มหาวิทยาลัยปาตูเป็นแหล่งสอนวิชาที่มั่งคั่งเสียงยิ่ง วงการแพทย์ได้รู้จักกลไกของการทำงานของระบบโลหิต และการทำงานของอวัยวะภายในร่างกายจากชาวอิตาลีในยุคนี้นิ่งกว่าที่เคยได้ทราบมาในยุคใด ๆ

การฟื้นฟูวิทยาการทางด้านปฏิมากรรม และจิตรกรรมของชาวอิตาลีที่ได้เป็นที่ยอมรับว่าเป็นปฏิมากรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของโลก และของยุคนี้คือ ไมเคิล แอนเจโล ปีวาร์รอตตี

เป็นศิลปินที่สามารถ ยอดเยี่ยมทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ภูมิภาครรม จิตรกรรม ตลอดจนเป็นกวี และวิศวกรรมเอกด้วย ไมเคิล แอนเจโลมีชื่อเสียงเมื่อสิ้นตะปาปาจูเลียสที่สองทรงมีบัญชาให้ เขาวาดภาพประดับผนังในโบสถ์ซิสเตียน ที่นครวาติกัน ใน ค.ศ. 1508 เขาปิดประตูซึ่งตัวเอง อยู่ถึง 4 ปี จึงวาดเสร็จ ลักษณะการวาดภาพของเขาต่างกับของ ลีโอนาโด ดา วินชี มาก รูปของเขามีส่วนลัทธิเหมือนรูปปั้นมากกว่ารูปวาด เต็มไปด้วยพลังเหนือธรรมชาติ ภาพที่ เขาวาดใน "Sistine Chapel" นี้แสดงเรื่องราวในพระคัมภีร์เก่าและใหม่ ตั้งแต่การสร้าง โลกมนุษย์ กำเนิดความบาป ความพิณาศของมนุษย์จนถึงที่พระเยซูเสด็จมาพิพากษาโลก ลีโอนาโด ดา วินชี เป็นอัจฉริยบุรุษที่มีความสามารถรอบตัวเช่นเดียวกัน ไมเคิล แอนเจโล คือเป็นทั้ง จิตรกร ภูมิภาคร สถาปนิก นักดนตรี นักประดิษฐ์ วิศวกร นักวิทยาศาสตร์ เขาได้เขียนหนังสือ ไว้หลายเล่มเกี่ยวกับวิทยาการด้านต่าง ๆ ที่เขาสนใจ ภาพเขียนส่วนใหญ่ของเขาเกี่ยวกับ ประวัติของพระเยซู เช่น ภาพพระมารดามาเรียและพระบุตร เขาสนใจในการศึกษาใบหน้า ทำทางของคนประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่วัยทารกจนถึงวัยชรา ทุกชั้นวรรณะ เพื่อนำมาประกอบในการ เขียนภาพ ภาพที่มีชื่อที่สุดของเขาคือ The last supper (พระกระยาหารมื้อสุดท้าย) ใน ภาพพระเยซูถูกห้อมล้อมด้วยอัครสาวก 12 คน เป็นตอนที่พระเยซูตรัสว่า "จะมีคนหนึ่ง ในพวก ท่านทรยศต่อเรา" ยูดาห์ อิสคาริโอทผู้ทรยศลอบจุมพพระเยซูเป็นอาณัติลัญญาณ ให้ทหาร โรมันรู้ว่าคนไหนพระเยซู ความสำคัญของภาพนี้อยู่ที่แสดงอารมณ์ออกได้เป็นเลิศ ภาพเขียนอีกภาพหนึ่ง ของเขาที่มีชื่อเสียงไปทั่วโลกอีกภาพหนึ่งคือ ภาพโมนาลิซ่า ลีโอนาโดรักภาพนี้มาก ความงาม ของภาพนี้อยู่ที่ความอ่อนละมุนและ ไมของผิวกาย ใบหน้าและมือที่ได้อารมณ์ และผ้าคลุม ศรีระบางเบาจนแทบมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า มีใบหน้าเฉย สงบ ไม่ยิ้ม และดวงตามีชีวิตชีวา ภาพนี้ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑลุม ในประเทศฝรั่งเศส

การฟื้นฟูวิทยาการในประเทศฝรั่งเศส

การฟื้นฟูศิลปวิทยาการ หรือที่เรียกว่า เรอเนสซอง นั้น คือการฟื้นฟูทางด้าน วรรณคดี ศิลปะ และวิทยาศาสตร์ ที่เกิดขึ้นในยุโรปในศตวรรษที่ 15 และ 16 โดยได้รับอิทธิพล มาจากอารยธรรมกรีกและโรมันสมัยโบราณ ปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้มีการฟื้นฟูศิลปวิทยาได้ง่าย ยิ่งขึ้น ได้แก่การค้นพบวิธีพิมพ์หนังสือโดยชาวเยอรมันที่ชื่อว่า โยฮัน กูเตนเบอร์ค (ค.ศ. 1398 -1468) เป็นผู้ประดิษฐ์เครื่องพิมพ์ที่เคลื่อนที่ได้เป็นคนแรก อันทำให้มีการพิมพ์ผลงานประพันธ์

ของผู้ประพันธ์สมัยกรีกและโรมันออกเผยแพร่อย่างกว้างขวาง

ในการฟื้นฟูศิลปวิทยาการในฝรั่งเศสนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดในการกระตุ้น และผลักดันให้มีการพัฒนาทางด้านภูมิปัญญาอีกคนหนึ่ง ได้แก่ ฟร็องซัวส์ ราเบอแลส์ ท่านผู้นี้เป็น นักเขียนที่เขียนเรื่องประชดประชันสังคมคล้ายโบคซ์ซีโอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันศาสนาและการเมือง เป็นนักเขียนร้อยแก้วที่ใช้ภาษานั้นเมืองได้แหลมคม ราเบอแลส์ เชื่อว่ามนุษย์จะแก้ปัญหาได้ด้วยสติปัญญา และเหตุผลของตนเอง นวนิยายชวนหัวที่เป็นวรรณกรรมเอกฝรั่งเศส ที่เขาแต่งขึ้นคือ Gargantua และ Pampagruel เป็นเรื่องของยักษ์สองตน ผู้ครองนครที่ปกครองแบบสมัยกลาง เป็นการแต่งแบบชวนหัวประชดประชันสังคม ท่องเรื่องแฝงให้ผู้อ่านเห็นความจริงในชีวิต และเน้นประสบการณ์จะช่วยให้คนฉลาดขึ้น ไม่ใช่ทฤษฎีเลื่อนลอย หรือกฎข้อบังคับของวัด การปฏิเสธความสำคัญของตนเองเป็นการทำลายธรรมชาติของมนุษย์ เขาได้ชื่อว่าเป็นนักมนุษยนิยมที่ยิ่งใหญ่ เขาแนะนำให้คนมีอารมณ์เยินมองโลกอย่างขบขันและเห็นใจ ราเบอแลส์ว่าการหัวเราะเป็นคุณสมบัติที่ดีที่สุดประการหนึ่งของมนุษย์ ราเบอแลส์ยังได้ชี้ให้เห็นด้วยว่าระบบการศึกษาที่ใช้กันมาตั้งแต่เดิมในมหาวิทยาลัยนั้น มิได้ทำให้นักศึกษามีความรู้กว้างขวางหรือลึกซึ้งเท่ากับความรู้ของยักษ์ Gargantua ที่เรียนตามระบบการศึกษาซึ่งกลุ่มนักมนุษยนิยมได้วางแผนให้ใหม่ นอกจากทางด้านแนวความคิดแล้ว ในแง่วรรณคดี ราเบอแลส์ ก็ถือได้ว่าเป็นนักเขียนคนสำคัญผู้หนึ่งที่ได้เปิดศักราชยุคใหม่ทางด้านงานประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว

ในตอนปลายศตวรรษที่ 16 ผลงานของมิแชล เดอ มงแตญ ที่ชื่อว่า Essais ซึ่งเริ่มปรากฏออกมาตั้งแต่ ค.ศ. 1580 เป็นต้นมา ก็ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างงานประพันธ์ประเภทประมวลความเห็นเพื่อปรับปรุงสังคมและชีวิตมนุษย์ให้มีสภาพดีขึ้น ตามแนวคิดของมงแตญ มนุษย์จะต้องศึกษาตัวเอง รู้จักตัวเอง และพัฒนาตัวเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อที่จะได้ดำเนินชีวิตอย่างสมดุลย์และมีความสุข ส่วนผลงานของนักเศรษฐศาสตร์ ฌอง โบแดง มีชื่อว่า Republique ก็จัดเป็นงานประพันธ์ประเภทเผยแพร่แนวความคิดทางการเมืองที่มีความสำคัญ ในฐานะงานประพันธ์ชิ้นแรกที่ได้เสนอทฤษฎีว่าด้วยอิทธิพลของดินฟ้าอากาศที่มีต่อสังคมมนุษย์ชาติ และหลักการว่าด้วยขันติธรรมทางศาสนา และระบอบราชาธิปไตยที่มีขอบเขตจำกัด

การฟื้นฟูศิลปวิทยาการในประเทศอังกฤษ

ยุคทองของวรรณคดีอังกฤษ คือในรัชสมัยของพระนางเอลิซาเบธที่หนึ่ง แต่นัก

เขียนอังกฤษติดกับนักเขียนยุโรปอื่น เพราะมิได้เทิดทูนกวีคลาสสิกอย่างคลั่งไคล้ กลับเห็นความสำคัญภาษาพื้นเมืองมากกว่าสิ่งอื่น แต่กระนั้นก็ดี วรรณกรรมเอกของอังกฤษสมัยนั้นก็แสดงอิทธิพลของลัทธิมนุษยนิยมเช่นกัน โดยเฉพาะในงานของนักเรียนที่สำคัญยิ่ง 3 ท่าน คือ เซอร์โทมัส มอร์ วิลเลียม เชคสเปียร์ และเซอร์ ฟรานซิส เบคอน

1. เซอร์ โทมัส มอร์ (Sir Thomas Moore ค.ศ.1761-1809)

เซอร์ โทมัส มอร์ เกิดที่เมือง Glasgow เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน ค.ศ. 1761 ได้รับความศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด สำเร็จเนติบัณฑิต เป็นตัวแทนสำคัญของมนุษยนิยม ที่กลับคืนชีพขึ้นใหม่ ได้บรรยายเรื่องอาณาจักรพระเจ้าตามทัศนะของเซนต์ ออกัสติน แสดงทัศนะเย้ยหยันสังคมสมัยนั้น สนับสนุนให้ทุกคนเข้าถึงความสมบูรณ์อย่างเสมอภาค สนับสนุนสมาคมการค้า สถาบันการศึกษาของชาติและสถาบันบริหาร ได้แสดงทัศนะไว้ว่า ผู้ทำหน้าที่ปกครองนั้นควรเป็นบุคคลที่ได้รับเลือกขึ้นมา ด้วยความคิดทางด้านมนุษยนิยมของเขาแสดงออกมาในรูปของความคิดทางการเมืองในหนังสือ Utopia ของเขาเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก โทมัส มอร์ เขียนประชดประชันสังคมในประเทศอังกฤษ แต่เมื่อมอร์ถึงแก่กรรมแล้ว จุดประสงค์ของผู้แต่งก็เพื่อแสดงความจริงของชีวิตในสังคมอังกฤษ โทมัส มอร์ เชื่อว่ามนุษย์จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระ ได้ถ้ามีจิตใจและความตั้งใจดี มีใจกว้างที่จะยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น รู้จักการเสียสละเพื่อสังคมโดยไม่สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง เซอร์ โทมัส มอร์ กลายเป็นบุคคลสำคัญ เป็นนักศาสนาที่เคร่งครัด ได้ปฏิเสธที่จะเสนอ เอนรีที่ 8 ขึ้นเป็นหัวหน้าสถาบันศาสนาในอังกฤษ และเพราะเหตุนี้เองจึงต้องติดคุกและถูกประหารชีวิต กาลต่อมาได้รับยกย่องว่าเป็นนักบุญที่สำคัญผู้หนึ่ง

2. วิลเลียม เชคสเปียร์ (William Shakespeare ค.ศ.1564-1616)

วิลเลียม เชคสเปียร์ เกิดเมื่อวันที่ 26 เมษายน ค.ศ.1564 ที่สเตรทฟอร์ด-อวอน-เอวอน (Stratford-on-Avon) ในเมืองวอร์วิคเชอร์ เชคสเปียร์มีประวัติค่อนข้างเรียบง่าย แม้จะมีตมเสียเป็นจำนวนมาก เชคสเปียร์เริ่มงานละครชิ้นแรกของเขาในปี ค.ศ.1591 บทละครบทแรกคงจะได้แก่เรื่อง Love's Labour's Lost ซึ่งเป็นตัวละครชวนหัวเบา ๆ ซึ่งรวมเอาข้อสังเกตต่าง ๆ เกี่ยวกับแฟชั่นของลอนดอน ตลอดจนความคิดชั้น ๆ และวิธีการพูด ตลอดจนล้อคำพูดต่าง ๆ ในสมัยนั้น และในปีนั้นเอง เชคสเปียร์ก็ได้เขียนเรื่อง Two

Gentleman of Verona และ The Comedy of Errors และต่อมาก็ได้เขียน โรมิโอและจูเลียต ซึ่งเป็นโศกนาฏกรรมเรื่องแรกของเชคสเปียร์และเป็นบทละครเรื่องแรกที่สามารถแสดงถึงความสามารถทางการประพันธ์อย่างแท้จริง ในปี 1596 และ 1597 เชคสเปียร์เขียนเรื่อง The Taming of the Shrew, Midsummer Night's Dream และ The Merchant of Venice เรื่องสุดท้ายนี้เชคสเปียร์ได้เขียนเป็นแบบบทกลก ซึ่งเป็นที่นิยมของประชาชนมาก ในปี ค.ศ.1594 เชคสเปียร์ถูกเรียกให้เข้าไปเล่นละครในวังเป็นครั้งแรก และตั้งแต่นั้นมาจนถึงรัชกาล เขาก็มักจะแต่งละครเล่นถวายเป็นประจำที่ไวทอลล์ และที่พระราชวังกรีนนิช รวมปี ค.ศ.1598 คณะละครของเชคสเปียร์ได้ประสบคู่แข่ง ซึ่งเริ่มจะเป็นที่ติดอกติดใจของประชาชน ระยะเวลาที่เชคสเปียร์หันมาประพันธ์บทละคร จำพวกโศกนาฏกรรม เช่น จูเลียส ซีซาร์ แฮมเล็ต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแฮมเล็ต เขาได้บรรยายถึงการต่อสู้แข่งขันระหว่างคณะละครของเขากับคูริ ซึ่งส่วนมากเป็นเด็กชายวัยรุ่น ในปี 1603 พระเจ้าเจมส์ที่ 1 เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ส่นพระทัยและเอาพระทัยใส่ในกิจการละครยิ่งกว่าพระนางอลิซาเบธ ทำให้การละครของเชคสเปียร์เริ่มเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ระยะเวลาบทละครของเชคสเปียร์ที่ผลิตออกมาแล้วแต่เป็นบทละครที่ยิ่งใหญ่และน่าชื่อเสียงมาสู่เขาทั้งสิ้น ในปี ค.ศ.1612 เชคสเปียร์ก็ผลิตละครเรื่องสุดท้ายออกมาคือเรื่อง The Tempest หลังจากนั้นเขาก็พักผ่อนอยู่กับบ้านเฉย ๆ ที่สเตรทพอร์ตและถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 23 เมษายน ค.ศ.1616 อายุเพียง 52 ปี มีผู้รวบรวมบทละครของเชคสเปียร์พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกมี เอมินจ์ และคอนเดล หุ่นส่วนใหญ่ในกิจการละครของเชคสเปียร์ได้ร่วมกันเป็นผู้จัดการ ชื่อเสียงของเชคสเปียร์จึงยิ่งทวีมากยิ่งขึ้นทุกที ๆ และดูเหมือนจะได้รับความนิยมสูงสุด ในคริสต์วรรษที่ 18-19 ซึ่งคนอ่านตลอดจนนักวิจารณ์ทั่วไปหันมาเพ่งเล็งในด้านบทบาทของตัวละครแต่ละตัวมากกว่าเนื้อเรื่องและเมื่อเร็ว ๆ นี้คนส่วนมากหันมาสนใจวินิพนธ์ซึ่งเป็นโคลงสั้น ๆ มากกว่าบทละคร นับได้ว่าเชคสเปียร์เป็นกวีที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่งในโลก

การศึกษาสมัยศตวรรษที่ 16-19

การพัฒนาหลักการและทฤษฎีการศึกษา

ในศตวรรษที่ 16 ประชาชนส่วนใหญ่ยุโรปตะวันตก มีเสรีภาพด้านความคิดมากขึ้น มี

การปรับปรุงสภาพทางสังคม การพัฒนาประเทศ การปฏิรูปศาสนา และการศึกษา

สิ่งที่มีอิทธิพลที่เป็นสาเหตุทำให้ต้องมีการปฏิรูปทางการศึกษา คือ (สังวร พิชเยนทร์ โยธิน, 2524 : 38)

1. การปฏิรูปอำนาจทางสังคมและการเมืองที่มีส่วนทำให้เกิดปัญหาทางด้านชาตินิยม และความสนใจในความก้าวหน้าทางด้านการค้า.
2. การปฏิรูปทางวิทยาศาสตร์ ทั้งเนื้อหา และวิธีสอน ซึ่งได้มีการเปลี่ยนความเห็นไปจากความรู้ ความเข้าใจ และแนวความคิดเดิมเป็นอันมาก โดยเฉพาะเกี่ยวกับโลกมนุษย์
3. การปฏิรูปทางวัฒนธรรม เนื่องมาจากการได้รับอิทธิพลจากการศึกษาวัฒนธรรมโบราณสมัยฟื้นฟู และเจริญรอยสืบต่อกันมาจนถึงสมัยปฏิรูป
4. การปฏิรูปทางคริสต์ศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถาบัน คำสอนเกี่ยวกับพระเจ้า ค่านิยมแห่งความเชื่อ ซึ่งกำลังมีคนคอยจับผิด และพยายามนำความเสื่อมเสียมาให้ทั้ง 2 นิกาย คือ นิกายโรมันคาทอลิก และ โปรเตสแตนต์ขณะที่ไม่ลงรอยกัน

การศึกษาในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 แบ่งเป็น 3 ระดับคือ

1. การศึกษาขั้นต้น เริ่มตั้งแต่เด็กมีอายุระหว่าง 6-9 ปี จะได้รับการศึกษาด้าน การอ่าน การเขียนและเลขคณิต
2. การศึกษาขั้นที่สองหรือการศึกษาระดับมัธยมระหว่างอายุ 10-16 ปี มีการสอน วิชาภาษาละติน ทั้ง ไวยากรณ์และวรรณคดีขั้นต้น ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ไม่ได้เป็นการศึกษาภาษา ละติน ในสมัยนั้น เริ่มมีแนวความคิดให้รัฐควบคุมการศึกษา แนวความคิดนี้เป็นของ "เรตเก" ซึ่งเริ่มเป็นที่นิยมในหมู่นักการศึกษา โรงเรียนมัธยมได้รับแนวความคิด การฟื้นฟูศิลปวิทยาการ แบบคลาสสิกไว้มาก
3. การศึกษาระดับมหาวิทยาลัย มีการสอนวิชาการแพทย์ กฎหมาย ซึ่งเป็นการศึกษา ตามแนวเก่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก ส่วนวิชาปรัชญาค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไป เช่นเดียวกับวิชาการศาสนา แต่วิชาประวัติศาสตร์และภาษาศาสตร์กลับได้รับการสอนมากขึ้น สำหรับ วิชาวิทยาศาสตร์และมนุษยศาสตร์ยังเป็นวิชาใหม่ เพิ่งจะเริ่มมีการสอนและค่อย ๆ แพร่ขยาย ไปในแวดวงผู้บริหารในมหาวิทยาลัยอย่างช้า ๆ

แนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษา

จอห์น ล็อก John Locke (ค.ศ.1632-1704)

ล็อก เป็นชาวอังกฤษ เกิดที่ Wrington, Somersetshire เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ.1632 และถึงแก่กรรมในปี ค.ศ.1704 รวมอายุได้ 72 ปี ล็อกเป็นตัวแทนอันยิ่งใหญ่ของแนวการศึกษา ที่มีแนวความคิดที่อาศัยระเบียบแบบแผนเป็นปัจจัยสำคัญ (The Disciplinary Conception of Education) แนวความคิดดังกล่าว จะเน้นความสำคัญของวิธีที่เรียนว่า สำคัญกว่าวิชาที่เรียน ล็อกมีความคิดว่าการศึกษาเป็นระเบียบแบบแผนที่จะกวัดขั้นมนุษย์ มุ่งหมายที่จะสอนให้คนรักสัจจะและทางแห่งสัจธรรม ล็อกสนใจเรื่องศาสนาเป็นอย่างมาก

ล็อกจบการศึกษาวิชาแพทย์ จากมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด เมื่อจบแล้วเขาไม่ค่อยถูกกับพวกผู้ใหญ่ในมหาวิทยาลัย จึงเป็นเหตุให้เขาไม่ได้รับประกาศนียบัตร ผลงานทางการศึกษาของล็อกมีมากมาย แนวคิดทางการศึกษาของล็อกมีดังนี้คือ

1. จิตใจอาจบรรลุสัจธรรมได้โดยอาศัยการศึกษาเท่านั้น และจะต้องใช้ระเบียบวินัยอย่างเข้มงวด ล็อกได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ "Eassat Concerning Human Understanding" ได้นำทฤษฎีการศึกษาของ ฟรานซิส เบคอน หรือลัทธิ Empiricism ซึ่งได้แก่ความรู้ทั้งปวงย่อมมาจากกาได้เห็นมาก ฟังมาก ประสบสัมผัสผัสเป็นเครื่องนำความรู้เข้าสู่จิตแล้วทำให้สภาพของจิตประเภทต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่น ความคิดเห็น (idea) พินิจจัย หรือ วิจารณ์ญาณ (Judgment) การฝึกจิตให้เฉียบแหลมขึ้น ไม่ใช่ฝึกโดยอาศัยประสาทสัมผัส แต่อาศัยการฝึกองค์แห่งจิตให้มีระเบียบวินัยดี เช่น ฝึกความรู้จักเหตุผล ล็อกมีความเห็นว่าในเบื้องต้น จิตของมนุษย์ย่อมว่างเปล่าปราศจากสิ่งใด เหมือนกันแผ่นกระดาษขาว คุณธรรมกิติอำนาจต่าง ๆ กิติ ย่อมสร้างขึ้นมาจากภายนอกจิต โดยสิ่งที่เรียกว่า "นิสัย" สิ่งเหล่านี้จะพัฒนาการไปได้โดยการฝึกจิตให้อยู่ในระเบียบวินัยอย่างดีเท่านั้น

2. ล็อกเขียนหนังสืออีกเล่มหนึ่งชื่อ The Conduct of Understanding และชี้ให้ผู้อ่านเห็นว่า จิตมนุษย์อาจทำให้เจริญขึ้นได้โดยการรำลึก (reflection) และภาวนา (mediation) มิใช่จากการศึกษาเล่าเรียน

3. ในหนังสือ Thoughts Concerning Mediation ล็อกพูดเรื่องความเห็นทางการศึกษาไว้ 3 ประการคือ

- 3.1 พลศึกษา มุ่งหมายเอาความแข็งแรงแห่งร่างกายเป็นสำคัญ
- 3.2 จริยศึกษา มุ่งหมายเอาคุณธรรมเป็นสำคัญ
- 3.3 พุทธิศึกษา มุ่งหมายเอาความรู้เป็นสำคัญ (สุรินทร์ สรสิริ, 2522: 19)

พลศึกษา หมายความว่าถ้าร่างกายสมบูรณ์ จิตย่อมสมบูรณ์ด้วย ดังภาษาลาตินว่า *Mens Sana in Corpore Sano* ภาษาอังกฤษว่า *A sound mind in a sound body* จิตและกายแยกกันไม่ออก ย่อมสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ถ้าปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ร่างกายย่อมแข็งแรง เมื่อคิดจะทำสิ่งใดย่อมใช้ความคิดได้ตลอดปลอดโปร่ง ลึกเห็นว่าร่างกายก็ดี จิตใจก็ดี ถ้าขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งสิ่งอื่น ๆ ก็ไร้ประโยชน์

จริยศึกษา หมายความว่า ข้อแรกต้องอบรมนิสัยเด็กเสียก่อน คุณธรรมเป็นปณิธานอันสูงส่งในการศึกษา วิธีแสวงหาคุณธรรมมาประดับกาย ต้องสามารถดับตัณหา ไม่ลู่อ่านางแห่งความอยาก ทำจิตใจให้สงบ และต้องฝึกอบรมเด็กตั้งแต่เยาว์วัย รากฐานแห่งการศึกษาแขนงนี้ ต้องอาศัยระเบียบวินัยเป็นสำคัญ เคล็ดลับแห่งการศึกษาทั้งหลายได้แก่การข่มตัณหาและสัญชาตญาณของมนุษย์ให้อยู่ในอำนาจแห่งจิตใจไว้ให้ได้มั่นคงตลอดไป

ลือคได้กล่าวว่า คนเรานั้น 9 ใน 10 ถูกบั่นด้วยการศึกษา หาใช้พันธุกรรมไม่เป็นการแสดงให้เห็นว่า โรงเรียนจะมีอำนาจทำให้คนเราเป็นอะไรก็ได้ คล้ายกับล้าธารซึ่งสามารถเปลี่ยนเส้นทางได้ ด้วยเหตุนี้ลือคและนักการศึกษาหลายคนมีความคิดว่าการศึกษาอาจจะเปลี่ยนแปลงคนได้ สังคมก็น่าจะมีความเจริญก้าวหน้า และนี่เองเป็นที่มาของ *Theory of Progress* ลือคกล่าวว่าความรู้จะเกิดขึ้นได้เมื่อมีเหตุจูงใจคือ ความอยากรู้ ซึ่งทำให้เกิดรสชาติในการศึกษาวิชาการต่าง ๆ และเป็นเครื่องมืออันสำคัญที่มนุษย์จะได้กำจัดความโง่เขลา ต้องสนับสนุนให้เด็กรู้จักถามและตอบคำถามของเขาตามความจริง เพราะเด็กนั้นเปรียบได้กับคนที่หัดเดิน ในเมื่อเราเดินได้เราก็ต้องช่วยสอนเด็ก เมื่อเด็กพูดได้ดีแล้ว ควรสอนให้เด็กอ่าน หัดเขียน เมื่อเรียนรู้ภาษาอังกฤษแล้ว ควรสอนภาษาฝรั่งเศสและภาษาลาติน การเรียนควรเรียนด้วยการพูด การสนทนา ไม่ใช่วิธีท่องไวยากรณ์ การเรียนไวยากรณ์ควรจะเริ่มต่อเมื่อเด็กรู้หนังสืออย่างดีแล้ว ภาษาลาตินที่เป็นไวยากรณ์ เป็นคำกลอน หรือถ้าเป็นความยืดยาวที่ควรจะต้องจำนั้นควรเลิกเสีย ลือคแนะนำให้เรียนเลขตั้งแต่แรก ทั้งนี้เพื่อเด็กรู้จักใช้ความคิดในของง่าย ๆ ก่อน ฉะนั้น จึงต้องศึกษาให้ถ่องแท้เสียก่อนว่าเด็กมีความสามารถเข้าใจอะไร แค่

งานของรุสโซและเปสตาลอซี

ยัง ยาคส์ รุสโซ เป็นชาวสวิสฝรั่งเศส เกิดที่เมืองเจนีวา เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน ค.ศ. 1712 สมัยที่สวิสและฝรั่งเศสยังไม่ได้แยกจากกัน พ่อของรุสโซมีอาชีพเป็นคณงานรับจ้าง สอนเต้นรำ แก่หน้าพิกานายามว่าง แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีรายได้ไม่พอที่จะเลี้ยงครอบครัว ส่วนแม่ของรุสโซถึงแก่กรรมขณะที่เขาเกิดมาได้ 2 อาทิตย์ เขาจึงอยู่ในความอุปการะของน้าสาว ซึ่งทำหน้าที่เป็นแม่นมให้แก่เขาด้วย แม่นมของรุสโซคือแจคเกอลิน ได้ทำหน้าที่เลี้ยงดูมาตลอดเวลา ตั้งแต่แม่ตายจนรุสโซอายุได้ 10 ปี

รุสโซมีประวัติชีวิตที่ผิดหวังเกือบทุกด้านไม่ว่าในชีวิตการงานหรือชีวิตส่วนตัว เขาตั้ง สอนอุดมคติของการปฏิรูปการศึกษา แต่ก็ทอดทิ้งลูก ๆ ไว้ในโรงเรียนเด็ก เขาทะเลาะกับคนทุกคนที่เข้ามาใกล้ชีวิตดวงชีวิตของเขา เพราะอารมณ์เช่นนั้นของเขาเองที่ทำให้เขาหันหลังให้กับลัทธิทั้งหลายของปราชญ์ร่วมยุคเดียวกันกับเขา โดยหันมาเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิคือเหตุผลของยุค เขายืนยันว่าเหตุผลมีประโยชน์ แต่มิใช่คำตอบทั้งหมดสำหรับปัญหา ปัญหาสำคัญ ๆ ของชีวิต เราต้องฟังพาคความรู้สึก สัญชาตญาณและอารมณ์ของเราเองให้มากกว่าเหตุผล นี่คือนิยามของธรรมชาติที่จะให้ความสุขแก่เราได้มากกว่าเหตุผลอันเกิดจากภูมิปัญญา ; หนังสือที่มีชื่อเสียงที่สุดของเขาคือวิทยานิพนธ์ที่ได้รับรางวัล ชื่อบทนิพนธ์ทางด้านอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ วิทยานิพนธ์นี้เปรียบเทียบให้เห็นอิสรภาพของคนป่ากับระบบทาสและ ความชั่วร้ายของสังคมในกรุงที่เจริญแล้ว เขายืนยันว่าวิทยาคารยิ่งก้าวหน้าคนยิ่งมีความสุขน้อยลง เขาชิงชังการกีดกันอิสรภาพ ส่วนบุคคลเช่นเดียวกับทัศนะของยุคนี้ รุสโซกระตุ้นเร้าที่จะแสวงหาเสรีภาพและความเสมอภาคให้แก่ประชาชน ยิ่งกว่านักปฏิรูปสังคมคนใด ๆ ในยุคของเขา เขากล่าวว่าที่มาของการมีทรัพย์สินสมบัติส่วนบุคคล คือต้นเหตุประการหนึ่งของความทุกข์เข็ญของมนุษย์ในสังคม

ผลงานของรุสโซ

รุสโซเริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักเมื่อ ค.ศ. 1750 เนื่องจากได้รับรางวัลชนะเลิศ ประกวดบทความชื่อ "Dis conese on the Science and Arts" ซึ่งอะคะเดมีแห่งดีจอง เป็นผู้ตั้งหัวข้อใจความสำคัญในบทความ คือ การฟื้นฟูศิลปวิชาการนั้นได้ทำให้คนเราลืมนิว ฟุ้งเฟ้อ และอ่อนแอ บทความอีกเรื่องหนึ่งชื่อ "The Origin of the Quality among Men"

เมื่อ ค.ศ. 1754 นั้น ถึงมิได้รับรางวัลแต่ก็พูดอย่างมีหลักเกณฑ์ดีกว่าเรื่องแรก บทความของ
รุสโซ่ล้วนแต่มีใจความหนักไปในทางที่จะปฏิรูปสังคม เขาคิดเรื่องนี้ตามอุดมคติของเขาเอง
เรียกว่า "The noble-savage" ความคิดนี้ผู้เห็นพ้องด้วยหลายคน คนหนึ่งคือ เจฟเฟอร์สัน
สำหรับเรื่อง The new heloise นั้นเกี่ยวกับการให้การอบรม ให้การศึกษาภายในบ้าน และ
หนังสือเล่มอื่น ๆ คือ The Political Economy, The Social Contract และมีการ
ศึกษาในแผ่นดินใหญ่ของทวีปยุโรปในศตวรรษที่ 16, 17, 18, 19 The Political
Economy, The Social Contract และ The Government of Poland ก็มีความบาง
ตอนที่ว่าด้วยการศึกษาของประชาชนที่รัฐเป็นผู้จัด

แนวการศึกษาของรุสโซ่

- พลศึกษา ให้เด็กได้ไปเล่นโดยอิสระเต็มที่ เพื่อเด็กจะได้เจริญเติบโตตามธรรมชาติ
- จริยศึกษา การประหลูตนั้น เด็กจะต้องรู้และเข้าใจจากผลที่เด็กได้ประพฤติและ
ประสบด้วยตนเอง ไม่บังคับให้เด็กรู้หรือช่วยด้วยตนเอง

อิทธิพลของรุสโซ่ คำสอนที่ให้คนกลับไปหาธรรมชาติ เป็นการยกย่องการดำเนินชีวิต
เรียบง่าย ๆ ตามธรรมชาติ และยกย่องคุณค่าของคนว่า คนมีธรรมชาติที่ติดอยู่แล้วแต่สังคมทำให้คน
ไม่เสมอกัน ความคิดนี้ รุสโซ่ได้อธิบายไว้ในบทความเรื่อง Discourse on the
Origin of Inequality among Men หนังสือที่เร่การปฏิวัติในฝรั่งเศสให้เร็วขึ้นของเขา
คือสัญญาประชาคมหรือ The Social Con ที่อ้างว่ารัฐเกิดจากการทำสัญญาระหว่างประชาคม
กับรัฐ และอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศขึ้นอยู่กับเจตนาารมณ์ทั่วไปของประชาชน มิได้
มอบอำนาจสูงสุดนี้ให้ใคร ฉะนั้นถ้ารัฐบาลมิได้ปกครองตามเจตนาารมณ์ของราษฎร ราษฎรก็ยก
เลิกรัฐบาลได้ ปรัชญาการเมืองของรุสโซ่ก่อให้เกิดอุดมคติสมัยใหม่ ที่ยึดถือระบบการปกครอง
ด้วยเสียงส่วนใหญ่

**โจฮัน ไฮน์ริค เปสตาลอสซี (Johann Heinrich Pestalozzi ค.ศ. 1746-
1826)** เปสตาลอสซี เป็นนักการศึกษาชาวสวิส เกิดที่เมืองซูริค เมื่อวันที่ 12 มกราคม ค.ศ.
1746 และถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. 1826

เปสตาลอสซี เกิดที่เมืองซูริค ซึ่งในครั้งนั้นก็ไม่ติดกับสมัยนี้ ในชื่อที่เป็นเมืองที่มีชื่อ
เสียง เขาเป็นชาวสวิสที่มีเลือดอิตาเลียน บิดาเป็นหมอลึงแก่กรรมเมื่อเปสตาลอสซีอายุได้หก

ชวบ มารดาและสาวใช้เลี้ยงเขามาทำให้เปस्ताลอสซีได้รับอิทธิพลจากผู้หญิงอยู่มากเนื่องจาก เขาเติบโตมาในครอบครัวที่ดีทำให้เขามีความเห็นว่าเป็นที่ต้นมีความสำคัญใหญ่หลวงและเป็น แหล่งการศึกษาที่สำคัญที่สุดในสมัยเป็นนักเรียน เปस्ताลอสซีโชคดีที่ได้ครูดีมาก แม้จะไม่ได้ ความรู้อย่างดีเยี่ยม แต่เขาก็ได้รับความบันดาลใจหลายอย่างเหมือนกัน แม้ในตอนเรียนระดับ ประถมเขาไม่ค่อยเรียนได้อะไรเท่าไร แต่ตอนเข้ามหาวิทยาลัยเขาได้อาจารย์เก่ง ๆ ซึ่งมี อิทธิพลแก่เขาอย่างมาก เป็นต้นว่าบอดเมอร์ ซึ่งเป็นอาจารย์วิชาประวัติศาสตร์ และเป็นนัก วรรณคดีวิจารณ์ เคยปะทะคารมกับเลซซิงค์ และเป็นผู้ก่อตั้งสมาคมเฮลเวติก เพื่อเผยแพร่ ความคิดอันเสรีทางการเมือง เปस्ताลอสซีได้อ่านเรื่อง เอมิล เมื่ออายุ 18 ปี คนทั้งสองคือ รัสเซียกับเปस्ताลอสซีนับว่า ภูมิมีจุดอ่อนเหมือนกันตรงที่ไม่ใช่นักปฏิบัติด้วยกันทั้งคู่ คือรัสเซียนั้น ก็ล่องลอยอยู่แต่ในโลกแห่งความนึกคิด ส่วนเปस्ताลอสซีก็พยายามจับเอา "ความคิด" มาทำ ให้เป็นความจริง และความสำเร็จที่ได้รับก็ไม่แน่ว่าจะเรียกว่าเป็นความสำเร็จได้หรือไม่ คือ โรง เรียนที่ต่อมาเปस्ताลอสซีได้ตั้งขึ้นนั้นต้องการความสามารถในด้านการจัดระเบียบทางการเงิน อย่างดีรวมทั้งทุนรอนด้วย นอกจากนี้ยังต้องอาศัยบุคลิกภาพของผู้ที่จะช่วยประสานงานระหว่าง บุคคลต่าง ๆ ในคณะให้ดำเนินไปได้โดยกลมเกลียวและให้ความร่วมมือแก่กัน ซึ่งสิ่งดังกล่าว แล้วเปस्ताลอสซีทำไม่สำเร็จ ส่วนในงานด้านอื่น ๆ แล้ว เขาได้รับความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง และอิทธิพลของเขานั้นมีแต่จะเผยแพร่ออกไปโดยไม่มีวันดับสูญ

หลักการของเปस्ताลอสซี

วิธีการใหม่ของเปस्ताลอสซีเกิดจากความพยายามของเขาที่จะเป็นนักศึกษา ทางปฏิบัติ การศึกษาต้องยึดหลัก "ประสบการณ์" เพราะเมื่อเกิดมาเด็กจะไม่มีประสบการณ์ เราจึงต้องเป็นผู้ให้แก่เด็กทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน ทั้งนี้ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นได้ก็ต่ออาศัยการ สังเกตพิจารณากรรมวิธีแห่งการสังเกตพิจารณานั้น ย่อมเกิดประสาทสัมผัสที่ค่อนข้างลับสน แต่ ครั้นเมื่อเกิดความตั้งอกตั้งใจ ความรู้สึกแห่งประสาทสัมผัสนั้นจะแน่วแน่ และแจ่มชัดขึ้น สิ่งต่าง ๆ นั้นก็จะปรากฏเด่นชัดให้เห็น ได้ง่ายรู้จัก ได้และจัดเข้าเป็นพวกเป็นหมู่ เมื่อเรารู้จักและจัด เข้าพวกได้แล้วก็เรียกว่า ได้ถึงขั้นที่ 3 หรือขั้นสุดท้ายแห่งการสังเกตพิจารณา หลักแห่งการใช้ ความสังเกตพิจารณานี้เองที่ทำให้เปस्ताลอสซีหาวิธีที่จะปรับปรุงหลักสูตร โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ความพยายามของเปस्ताลอสซีมาผลิตดอกออกผลในคริสต์ศตวรรษที่ 19

อันเป็นสมัยที่มีการตื่นตัวทางวิทยาศาสตร์และมนุษยธรรม ธรรมชาติศึกษา สรีรวิทยา สุขศึกษา ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ทั่วไป ระบบของเปสตาลอซซี พอสรุปได้ดังนี้

- บ้านเป็นสถานที่ที่จะให้การศึกษาก่อเกิดอย่างดีเยี่ยม เพราะเป็นศูนย์กลางแห่งความรักและความร่วมมือในกิจที่เป็นไปเพื่อส่วนรวม
- เนื่องจากบ้านแห่งเดียวไม่เพียงพอในการให้การศึกษาดังนี้ โรงเรียนจึงต้องมีชั้น โรงเรียนจะต้องจำลองสภาพและจิตใจของบ้านที่ดี ครูทำหน้าที่แทนพ่อแม่เด็กและจะต้องมีความรักเด็กเป็นแรงจูงใจ การใช้ระเบียบวินัยถึงจะเข้มงวด แต่ก็เป็นที่ไปโดยละมุนละม่อม
- จุดหมายอันสำคัญของการศึกษาคือพัฒนาการของเด็กที่กลมกลืนกัน ในบรรดาคุณสมบัติต่าง ๆ ในตัวของเด็ก ชั้นแรกคือเตรียมเด็กเพื่อให้เป็นคนที่มีการศึกษา ให้เป็นพลเมืองดีและให้เป็นคนที่ดี
- การสอนนั้นต้องเป็นไปตามจิตใจคน หมายความว่าต้องสอดคล้องกับจิตวิทยาของบุคคลและเชื้อชาติ คือต้องมีการจัดลักษณะของนักเรียนให้เข้ากันได้ และจัดวิชาที่เรียนให้สอดคล้องกับชั้นต่าง ๆ แห่งความเจริญเติบโตเป้าประสงค์ของเด็ก และกิจกรรมที่เขาพึงปฏิบัติ
- การสอนพึงดำเนินไปตามหลักการสังเกตพิจารณาและโดยกิจกรรมที่ได้เลือกเฟ้นเรียงลำดับไว้แล้ว คือจากทักษะง่าย ๆ ในด้านต่าง ๆ ให้ยากขึ้นเป็นลำดับ
- หลักสูตรจะต้องขยายออกไปในลักษณะที่เป็นไปในทางปฏิบัติและทางวิชาการ ที่จริงเขาไม่ได้ใช้คำใดคำหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ความคิดของเขานั่นอยู่ที่ว่าหลักสูตรนั้นต้องเป็นแบบที่ให้ประสบการณ์และให้มีกิจกรรม

- การสอนหนังสือเป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือหลายมือ (หรือทักษะ) และต้องประกอบด้วยคุณธรรม ครูจะเรียนรู้ในหน้าที่และอาชีพของตนได้ดีในโรงเรียนแบบที่เรียกว่า "โรงเรียนทดลอง" ซึ่งทำให้ต้องปรับปรุงตัวเองเรื่อยไป

อิทธิพลของเปสตาลอซซี ในประเทศสวิสเองแม้จะได้รับความเกื้อหนุนจากรัฐบาล และบางคนที่จบจากโรงเรียนได้เป็นครูอาจารย์ที่มีชื่อเสียงก็ตาม แต่ชาวสวิสชั้นหัวหน้าหลายคนยังแคลงใจในเปสตาลอซซีในการที่เขาเอาใจช่วยฝรั่งเศส หลังจากไปเยือนลิ้นวาสนาแล้ว ในเยอรมันได้มีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ ระบบของเปสตาลอซซีจึงเข้าไปสถิตเสถียรในเยอรมันแต่ครั้งนั้น อังกฤษเองก็ไหวตัวตามเปสตาลอซซีในเรื่องบทเรียนด้วยของจริง และการ

จัดโรงเรียนสำหรับเด็กเล็ก แต่ที่สำคัญมากก็ได้แก่การฝึกหัดครู สมาคมชื่อ Home and Colonial School Society ก็ตั้งโรงเรียนตัวอย่าง ซึ่งใช้วิธีของเปสตาลอซซี ราว ค.ศ. 1830 เปสตาลอซซีเกิดมีอิทธิพลขึ้นมาใหม่ในเรื่องการประชาศึกษา คือโรงเรียนประถมศึกษาสำหรับคนทั่วไป โรงเรียนฝึกหัดครูและหลักสูตรที่มีวิชาหลายอย่าง และมีวินัยที่รัดกุม บรรดาโรงเรียนฝึกหัดครูอเมริกัน และโรงเรียนอย่างอื่น ๆ ที่คล้ายคลึงกันก็ล้วนแต่ได้อิทธิพลของเปสตาลอซซี ความคิดที่เด่นที่สุดของเปสตาลอซซีอยู่ที่ว่า โรงเรียนสำหรับประชาชนนั้นจะต้องให้ความรู้ทั่วไปแก่ประชาชนทั้งปวง การศึกษาจะทำให้มวลชนได้เป็นชายจริงหญิงแท้ขึ้นมาได้ ทั้งจะช่วยให้เป็นผู้เฉลียวฉลาด จิตใจมีเสรีและเป็นผู้มีคุณธรรมดี แต่โรงเรียนจะทำหน้าที่ดังกล่าวได้ก็ต่อเมื่อมีครูที่มีคุณภาพ อิทธิพลของเปสตาลอซซีในความคิดเห็น เรื่องครูได้แผ่ไปทั่วโลก การศึกษาที่ได้มีการทดลองก็มีคุณค่ามหาศาล คู่กับความเหนื่อยยากที่เขาได้ทุ่มเทชีวิตทั้งชีวิตลงไป

จอห์น เฟรดเดอริก แอร์บัต

แอร์บัต เกิดที่โอลเดินเบอร์ก เป็นบุตรชายของข้าราชการเยอรมัน ตาของแอร์บัตเป็นหมอซึ่งเป็นผู้ดูแลการศึกษาของเขา แม้จนกระทั่งเข้าเรียนในระดับมหาวิทยาลัยแล้วก็ตาม ตาของเขาที่อุทิศส่ำเดินไปส่ง แอร์บัตโตเร็วไปหน่อยเพราะอ่านหนังสือของคานต์ออกเมื่ออายุ 18 ปี ระหว่างอายุ 12-18 ปี แอร์บัตเข้าเรียนในโรงเรียนแบบเก่าที่โอลเดินเบอร์ก ต่อมาจึงเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยเจนีว ที่นี่เองที่แอร์บัตได้รับอิทธิพลของมิลเดอระ เขาได้เข้ากลุ่มเสรีชาย เมื่อเรียนจบแล้ว เป็นครูพิเศษสอนหนังสือในครอบครัวของชาวสวิสในเมืองเบอร์นเป็นเวลาหลายปี ระหว่างนั้นเขาพยายามพิสูจน์ความคิดของมิลเดอระที่ว่า "ใครต่างก็สร้างโลกของตัวเอง" ทั้งนี้เพราะแอร์บัตรู้ดีว่าโลกขึ้นอยู่กับความรู้ลึกของตน แต่เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความรู้ลึกที่ผู้ใหญ่นำให้ อันนี้ถือว่าเป็นบันไดแห่งการศึกษาของแอร์บัตว่า "จิตใจเรานั้นประกอบไปด้วยความคิดซึ่งโลกหยิบยื่นให้"

หลักการการศึกษาของแอร์บัต

นักปรัชญาที่มีระเบียบแบบแผนอย่างแอร์บัตนั้นเห็นว่าการศึกษาก็เป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่ง ดังนั้นจึงต้องเริ่มต้นด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ ซึ่งวิธีนี้ก็มีข้อเสียอยู่เหมือนกันถ้าใช้วิธีทะลอมเข้าหาเด็กหรือวัตถุสิ่งของหรือฟังเสียงกรรมวิธีเสียก่อน โดยเก็บเอาความมุ่งหมายเอาไว้ในใจ เพราะรู้กันอยู่แล้วว่า เรื่องของการศึกษานั้นอาจจะตั้งความมุ่งหมายไว้ได้นานา

ประการความประสงค์จึงหาใช่เป็นส่วนหนึ่งของวิทยาการไม แอร์บาดมีความเชื่อว่า การศึกษาย่อมประกอบด้วยลักษณะใหญ่ ๆ 3 ประการคือ การปกครองดูแล การให้ความรู้ และการฝึกอบรม การศึกษานั้นเกิดขึ้นได้เพราะเด็กอยู่ในสภาพ "ไม้อ่อน" สามารถจะรับและเก็บบรรดาความประทับใจต่าง ๆ ไว้ได้ แต่สภาพ "แท่งไม้อ่อน" นั้นก็จัดโดยอายุและสภาวะบางประการรวมทั้งธรรมชาติวิสัยของเด็กแต่ละคน เมื่อนิสัยใจคอเด็กแต่ละคนเจริญเติบโตขึ้นก็รับอิทธิพลจากภายนอกได้ยากเข้า เมื่อเด็กยังเยาว์อยู่ก็จำต้องมี การดูแลปกครอง เด็กที่ยังไม่รู้จักรับผิดชอบชีวิตนั้นก็จะต้องมีคนคอยแนะนำจนกว่าจะสามารถนำตัวเขาเองได้ การศึกษาในลักษณะนี้เรียกว่าการปกครอง เพราะมีหน้าที่ควบคุมความประพฤติของเด็กในปัจจุบัน ส่วนการสอนและการฝึกฝนเป็นเรื่องสำหรับอนาคต แอร์บาดเน้นว่าการสอนหนังสือเป็นศิลปะประณีต การเตรียมตัวนั้นแม้จะลงแรงไปเท่าไร ๆ ก็คุ้มค่า นอกจากนี้เขายังได้กล่าวถึงวิธีสอนวิชาบางวิชาไว้โดยละเอียด และแนะนำให้ใช้ทัศนอุปกรณ์ เช่น รูปภาพ แผนที่ แผนที่ ในหลักสูตร นอกจากจะกล่าวถึงความมุ่งหมายและวิธีสอนแล้ว เขายังพูดถึงระเบียบและอันดับของสิ่งที่เรียน เพื่อให้เหมาะแก่วัยของเด็ก ในการจัดหลักสูตรเขาให้หลักไว้ 3 ประการ ได้แก่

- ความต่อเนื่องในระหว่างวิชา
- จุดรวมหรือแกนของวิชา
- พื้นฐานทางวัฒนธรรม

คือ เรียนรู้ประวัติของชาติมนุษย์นั่นเอง ทั้งนี้ก็มาจากหลักที่ว่า คนเราตั้งแต่เกิดออกมาจนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ นั้นก็มีความเปลี่ยนแปลงเป็นระยะเหมือนประวัติศาสตร์ซึ่งดั้งเดิมก็เป็นคนป่าเถื่อน แต่แล้วก็วิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ จนถึงความเป็นอารยะอย่างทุกวันนี้

อิทธิพลของแอร์บาด

แอร์บาดมีชื่อเสียงในฐานะนักปรัชญาและนักการศึกษา เขามีลูกศิษย์ลูกหามากมายไม่แต่ในออสเตรีย ในเยอรมันก็มีที่เด่นมากก็ได้แก่ ดับเบิลยู เอฟ โวคแมน (W.F.Volkman) ในออสเตรีย ซึ่งใน ค.ศ. 1856 โวคแมนให้พิมพ์หนังสือเกี่ยวกับจิตวิทยาของแอร์บาดขึ้น เป็นหนังสือมาตรฐานอยู่เป็นเวลาหลายสิบปี ต่อมาก็มีผู้เขียนเรื่อง Empirical Psychology ซึ่งต่อเติมมาจากเรื่องของแอร์บาด เป็นหนังสือสำหรับนักเรียนโรงเรียนฝึกหัดครูใช้เป็นตำราหนังสือเล่มนี้ได้แก้ไขอีกเป็นหลายครั้ง และได้แปลออกเป็นหนังสือสำหรับชาวอเมริกันเรียนเมื่อ

ค.ศ. 1889 ในเยอรมันมีมหาวิทยาลัยไลบซิกและเจนา เป็นศูนย์รวมของผลงานของแอร์บาค ต่อมา มีผู้พยายามพัฒนาจิตวิทยาของแอร์บาค เป็นเหตุให้บุคคลได้ไปสอนปรัชญาของแอร์บาคที่ไลบซิกและได้เป็นผู้สอนแก่ G.E.Muller ซึ่งภายหลังเป็นนักจิตวิทยาแบบ Experimental ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง ความนิยมในแอร์บาคได้เกิดขึ้นในเยอรมันเมื่อราว ค.ศ. 1865 ส่วนในสหรัฐนั้นเกิดขึ้นหลังจากเยอรมันราว 20 ปี อิทธิพลของแอร์บาคในสหรัฐจะไดกล่าวถึงอีกในตอนต่อไปเมื่อพูดถึงเฟรเดอริค

ฟริตริช เฟรเดอริค

เฟรเดอริค เป็นบุตรของหมอสอนศาสนา เกิดที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในกรุงฮัมบูร์ก เมื่อ ค.ศ. 1782 ถึงแก่กรรมเมื่อ ค.ศ. 1852 ชีวิตเมื่อเยาว์วัยค่อนข้างจะลำบาก นิสัยชอบธรรมชาติ เมื่อเยาว์วัยเฟรเดอริคออกจะเป็นคนใจลอย ชอบฝัน ใจน้อย หลงใหลในธรรมชาติและอยากทำอะไร ๆ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เขาได้ไปฝึกงานป่าไม้ เพราะบิดาไม่มีเงินเสียค่าเล่าเรียนในการเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย หรือส่งไปเรียนกับนักเกษตร เจ้าพนักงานป่าไม้ก็หาได้สอนวิชาที่ควรรู้คือ คำนวณ การวางวัดและวิชาคิดหาหน้าไม้ให้แก่เฟรเดอริคไม่ เฟรเดอริคจึงได้แต่หาหนังสือเรขาคณิตและการป่าไม้อ่านเอาเอง เมื่ออายุได้ 17 ปีเขาก็เริ่มมีปรัชญาของเขาเอง ซึ่งต่อมาเฟรเดอริคได้รู้ว่าเขาเองก็มีความคิดเห็นแบบเดียวกับเชลลิง (Schelling) การที่เฟรเดอริคหันมาเล่นการคำนวณนี้เอง ทำให้เขาอยากจะไปทำงานอยู่กับเจ้าของตำราที่เขาติดอกติดใจ บังเอิญเคราะห์ดีที่เฟรเดอริคได้เรียนที่มหาวิทยาลัยที่เจนา เขาจึงได้เรียนวิชาคำนวณที่เขารักอย่างสมใจ ในที่สุดเฟรเดอริคหันไปสนใจวิชาวิทยาศาสตร์ อาจารย์ที่เขาติดใจมากคือ เอเจ บัตซ์ อาจารย์ผู้สอนวิชาสัตววิทยาเปรียบเทียบกับแสดงให้เห็นความคล้ายคลึงคลึงของโครงกระดูกสัตว์ ความรู้เรื่องวิวัฒนาการในสิ่งเหล่านี้ได้ทำให้เขาพบทฤษฎีแห่งเอกภาพและเกี่ยวกับ Organic Nature ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันระหว่างสิ่งหนึ่งกับสิ่งอื่น ๆ การเรียนรู้นี้ในมหาวิทยาลัยของเฟรเดอริคจบลงด้วยการถูกจำคุกเป็นเวลา 9 สัปดาห์ เพราะเป็นหนี้ค่าเรียน ต่อจากนั้นเฟรเดอริคก็ไปเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยกอตติงเฮินและเบอร์ลิน อยู่ที่กอตติงเฮินปีเดียวก็ย้ายไปเรียนที่เบอร์ลินในฤดูร้อนของปี ค.ศ. 1812 และได้ทำงานในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงแบบเปสตาลออสซี

ทฤษฎีของเฟรเดอริคที่จริงแล้วเป็นหลักการทั่ว ๆ ไป ที่ใช้แก่เด็กเล็กและเด็กรุ่นใน

วัยต่าง ๆ ในชั้นแรกได้นำไปใช้ในโรงเรียนเด็กโตหรือเด็กวัยรุ่น ตอนหลังเฟรเดอเบลจึงได้หันมาพิจารณารายการละเอียดขึ้น เพื่อจะได้นำไปใช้ในโรงเรียนอนุบาล แต่ทั้งนี้ไม่ได้เจาะจงไปว่าใช้สำหรับอายุในวัยเด็กอนุบาลเท่านั้น เฟรเดอเบลมีส่วนคล้ายรุสโซ ที่ถือหลักจิตวิทยาแบบที่มีการปฏิบัติ แต่ไม่ได้แนะนำให้อาเด็กออกมาต่างหากจากสังคมอย่างรุสโซ ตรงกันข้ามเขาพยายามใช้กระบวนการจูงใจหมู่และกิจกรรมในบ้าน ในสังคม และโรงเรียน ถ้าดูในแง่นี้จะเห็นว่าเฟรเดอเบลได้ทำให้หลักการของรุสโซสมบูรณ์ขึ้น โดยพยายามส่งเสริมสิ่งแวดล้อม แทนการปิดกั้นอย่างทีกล่าวไว้ในหนังสือเรื่องเอมิล สภาพทางบ้านและชีวิตในมหาวิทยาลัยทำให้เฟรเดอเบลนำเอาความนึกคิดในด้านต่าง ๆ รวมทั้งปรัชญาชีวิตในสมัยนั้นมาประมวลกันเข้าอย่างกลมกลืน แล้วลงท้ายก็สรุปว่าแม้แต่ธรรมชาติ ก็มีโครงรูปมนุษย์ซึ่งเป็นอินทรีย์ที่เต็มไปด้วยความว่องไวและคิดนึกทำอะไรได้ก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งธรรมชาตินั่นเอง และเพื่อให้รูปโครงเป็นไปอย่างสมบูรณ์มนุษย์เราก็จะต้องได้รับการเลี้ยงและอบรมให้ถูกต้องตามกฎหมายแห่งพัฒนาการ นอกจากนี้เฟรเดอเบลยังเอาความเชื่อในศาสนาเข้ามาใส่ไว้ด้วย เฟรเดอเบลไม่ได้เป็นนักจิตวิทยา แต่เขาก็มีจิตวิทยาของเขาเอง ความคิดหลักของเขาก็ได้แก่

- การศึกษานั้นเป็นกรรมวิธีของธรรมชาติ
- ตัวเด็กนั้นเป็นอินทรีย์ทั้งหมด ถ้ามีการช่วยเหลือให้เด็กได้ทำอะไรที่เหมาะสมและดำเนินถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติแล้วก็จะมิพัฒนาการ
- โลกนิพพานก็เท่ากับเป็นอินทรีย์มหิมา ซึ่งประกอบไปด้วยอินทรีย์ส่วนย่อย ๆ ทั้งหมด เช่น มือและนิ้วเท้าก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งสรรพางค์กาย เพราะฉะนั้นมนุษย์แต่ละคนจึงเป็นส่วนหนึ่งของชาติมนุษย์ และชาติมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของมโนแห่งนิพพาน คือ พระผู้เป็นเจ้า

เฟรเดอเบลตีความหมายของการศึกษาในแง่วิทยาการกล่าวคือ เขากล่าวว่าการศึกษานั้นเป็นกรรมวิธีแห่งความเจริญเติบโต ซึ่งเกิดจากการเคลื่อนไหวทั้งปวงเด็กก็ต้องเป็นอินทรีย์และอวัยวะส่วนหนึ่งของสังคม นอกจากนั้นเขายังพิจารณาการศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์และในแง่วิวัฒนาการ เขาบอกว่ามนุษย์เป็นทรัพยากรแห่งเชื้อชาติของตน ทรัพยากรดังกล่าวก็คือ วัตถุประสงค์ที่การศึกษาจะปลูกปั้นให้เป็นไปตามเป้าหมาย ด้วยการค้นคว้า การประดิษฐ์ และการถ่ายทอดให้แก่กันสืบต่อมานี้เองมนุษย์จึงสามารถสร้างสมอารยธรรมของตนได้

บรรณานุกรม

- กฤษณา เกษมศิลป์. 2400 ปีในแหลมทอง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทพิธ, 2516.
- กวี จรรย์วิโรจน์, หลวง. ประวัติการศึกษา. พระนคร: แพร่พิทยา, 2512.
- กิติมา ปรีดีติติก. ปรัชญาการศึกษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประเสริฐการพิมพ์, 2520.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. ปรัชญาตะวันตกสมัยกลาง. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2518.
- เจริญ ไชยชนะ. ประวัติศาสตร์ประเทศในเอเชีย. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2518.
- เจริญ ไชยชนะ. ประวัติศาสตร์สากล. พระนคร: เกษมบรรณกิจ, 2513.
- เจริญ ไชยชนะ. ประวัติศาสตร์สากลสมัยโบราณ. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์, 2517.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง ค.ศ.476-1453. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระนคร, 2520.
- ทองที่มายู ทองใหญ่, หม่อมเจ้า. ประวัติศาสตร์ประเทศกรีก. พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพมหานคร, 2479.
- ทอมป์สัน, เจ.เอม. ประวัติศาสตร์ยุโรป ค.ศ.1494 - ค.ศ.1789. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2512.
- ธิติมา นิกษ์ไพโรจน์. ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2520.
- ันทนา โชติเกษมกษณะ. ประวัติศาสตร์ยุโรปคริสต์ศตวรรษ 19 - 20. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2519.
- น้ำเงิน บุญเยี่ยม. ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2519.
- ประภคย์กรณ์ จันทรประภา. อนุสรณ์สถาปนากิจศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรไทย, 2515.
- ปรีดา ศรีชลาลัย. รวมเรื่องของศรีชลาลัยภาค 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2507.
- ปิ่น มาลากุล, หม่อมหลวง. ประวัติการศึกษาต่างประเทศ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2508.

เปลื้อง ณ นคร. ประวัติการศึกษากับประวัติลัทธิการศึกษาและการศึกษาแห่งประเทศไทย.

พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2500.

พนัส หันนาคินทร์. การศึกษาของไทย. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช, 2521.

เพ็ชรี สุมิตร. ประวัติอารยธรรมจีน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2518.

เพ็ชรี สุมิตร. ประวัติอารยธรรมอินเดีย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2520.

ภิญโญ สาร. หลักการศึกษ. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช, 2522.

มณี พยอมยงค์. ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์,
2516.

มัทนี รัตนิน. ประวัติอารยธรรมกรีกสมัยโบราณและปรัชญากรีกที่สำคัญ. พระนคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2507.

แมคนีลล์, วิลเลียม เอช. ประวัติศาสตร์โลก. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.

ลักษณะเลิศ ช่างกูร, หม่อมเจ้า. ประวัติศาสตร์สากล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น
กรมการปกครอง, 2518.

วิจิตรวาทการ, หลวง, ผู้เรียบเรียง. ศาสนาสากล. พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี,
2494.

สมคิด ศรีสิงห์. ประวัติศาสตร์ยุโรปคริสต์ศตวรรษที่ 19-20. นิพนธ์โลก: คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.

สิริ เปรมจิตต์. ประวัติศาสตร์โลก. พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, 2500.

สุรินทร์ สรสิริ. "ประวัติการศึกษาของประเทศตะวันตก" มิตรครู. 21, 5 - (15 มีนาคม
2526). หน้า 13-19.

สุรินทร์ สรสิริ. "ประวัติการศึกษาของประเทศตะวันตก" มิตรครู. 21, 6 - (31 มีนาคม
2522). หน้า 8-15.

- สุวี พงษ์จันทร์. ประวัติศาสตร์ยุโรปคริสต์ศตวรรษที่ 15-18. พิมพ์โลก: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2522.
- อนุমানราชธน, พระยา. ประวัติศาสตร์โลกสมัยโบราณ. กรุงเทพฯ: จักรานุกูลการพิมพ์, 2515.
- อบรม สนิทบาล. ชีวประวัตินักการศึกษา นักจิตวิทยาและนักปรัชญา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สุนทรกิจการพิมพ์, 2518.
- Barnard, H.C. The French Tradition in Education. Cambridge: Cambridge University Press, 1922.
- Boyd, William. The History of Western Education. 11 th ed. London: Adam and Charles Black, 1975.
- Burchardt, Jakob. The Civilization of the Renaissance in Italy. New York: A + C Boni, 1935.
- Bury, J.B.A. History of Greece to the Death of Alexander the Great. London: Macmillan, 1927.
- Cary, M. Life and thought in the Greek and Roman World. London: Methuen, 1971.
- Cook, T.G. The History of Education in Europe. London: Methuen, 1974.
- Curtis, S.T. History of Education in Great Britain. London: Tutorial University Press, 1948.
- Drazin, Nathan. History of Jewish Education from 515 B.C.E. to 220 C.E. Bathimore: Johns Hopkins University; n.d.
- Gabriel, Astrik L. The College System of Fourteenth - Century University. Notre Dame: University of Notre Dame, n.d.
- Laurie, S.S. Historical Survey of Pre-Christain Education. New York: Longmans, 1924.

McMahon, Clare P. Education in Fifteenth - Century England.

Baltimore: John Hopkins University Press, 1947.

Marique, Pierre J. History of Christian Education. New York:

Joudham University Press, 1924.

Power, Edward J. Main Currents in the History of Education.

2d.ed. New York: McGraw-Hill, 1970.

Swift, Fletcher H. Education in Ancient Israel. Chicago:

Open Court, 1919.

Thorndike, Lynn. Elementary and Secondary Education in the Middle
Ages. Speculum, 17(Oct. 1940)

Willey, Basil. The Eighteenth Century Background : Studies on the
Ideas of Nature in the Thought of the Period. New York:

Columbia University Press, 1953.

Wise, John E. The History of Education. New York: Sheed and Ward,

1964.

